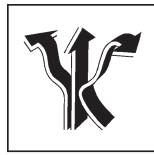

МІЖРЕГІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАУКОВІ ПРАЦІ МАУП

Засновано у 2001 р.

Випуск 50 (3–2016)

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2016

Редакційна колегія

Курко М. Н., д-р юрид. наук, проф. — головний редактор

Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф. — заступник головного редактора

Ігнатченко А. А., канд. техн. наук — відповідальний редактор

Політичні науки

Антонюк О. В., д-р політ. наук, проф., Бабкіна О. В., д-р політ. наук, проф., Бідзюра І. П., д-р політ. наук, Варзар І. М., д-р політ. наук, проф., Головатий М. Ф., д-р політ. наук, проф., Гончаренко О. М., д-р іст. наук, Мелков Ю. О., д-р філос. наук, доц., Піляєв І. С., д-р політ. наук, Попов В. Ж., д-р іст. наук, проф., Сурмін Ю. П., д-р соціол. наук, проф., Хижняк І. А., д-р іст. наук, проф., Шуба О. В., д-р політ. наук, проф.

Юридичні науки

Александров Ю. В., канд. юрид. наук, проф., Ануфрієв М. І., д-р юрид. наук, проф., Бандурка О. О., д-р юрид. наук, проф., Бородин І. Л., д-р юрид. наук, проф., Гаркуша В. С., канд. юрид. наук, доцент, Демченко С. Ф., д-р юрид. наук, Джунь В. В., д-р юрид. наук, проф., Ковальська В. В., д-р юрид. наук, ст. наук. співр., Корнієнко М. І., канд. юрид. наук, проф., Курко М. Н., д-р юрид. наук, проф., Мартиненко О. А., д-р юрид. наук, проф., Муравйов К. В., канд. юрид. наук, доц., Недюха М. П., д-р філос. наук, проф., Подоляка А. М., д-р юрид. наук, проф., Романенко Є. О., д-р наук з держ. упр., доц., Темченко В. І., канд. юрид. наук, доц., Хрис-

тинченко Н. П., канд. юрид. наук, Юлдашев О. Х., д-р юрид. наук, проф., Ярмиш О. Н., д-р юрид. наук, проф.

Економічні науки

Захожай В. Б., д-р екон. наук, проф., Дахно І. І., д-р екон. наук, проф., Дмитренко Г. А., д-р екон. наук, проф., Куроченко О. В., д-р екон. наук, проф., Пила В. І., д-р екон. наук, проф., Радзієвський О. І., д-р екон. наук, Федоренко В. Г., д-р екон. наук, проф., Шостак Л. Б., д-р екон. наук, проф., Швець В. Я., д-р екон. наук, проф., Баєва О. В., д-р біол. наук, проф., Сафонова В. Є., д-р екон. наук, Хачатрян Г. Е., д-р екон. наук.

Педагогічні та психологічні науки

Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Юник Д. Г., д-р пед. наук, проф., Кучерявий О. Г., д-р пед. наук, проф., Рижиков В. С., д-р пед. наук, доц., Ельбрехт О. М., д-р пед. наук, доц., Гуменникова Т. Р., д-р пед. наук, доц., Добрянський І. А., д-р пед. наук, проф., заслужений працівник освіти України, Анісімов М. В., д-р пед. наук, проф., Балл Г. А., д-р психол. наук, проф., Лігоцький А. О., д-р пед. наук, проф., Ложкін Г. В., д-р психол. наук, проф., Приходько Ю. О., д-р психол. наук, проф., Синьов В. М., д-р пед. наук, проф., Чернуха Н. М., д-р пед. наук, проф., Чуприков А. П., д-р мед. наук, проф., Бучек А. О., д-р психол. наук, проф.

Рекомендовано до друку Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 10 від 28 вересня 2016 р.)

Міжрегіональна Академія управління персоналом.

М58 Наукові праці МАУП / редкол.: М. Н. Курко (голов. ред.) [та ін.]. — К. : МАУП, 2001. — Вип. 50 (3–2016). — К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2016. — 212 с.: іл. — Бібліогр. в кінці ст.

У збірнику наукових праць публікуються статті науковців, які займаються проблемами розвитку політології, права і економіки.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розвиток науки в Україні.

Збірник “Наукові праці МАУП” за наказом Міністерства освіти і науки України від 09.03.16 № 241 визнано як фахове видання з політичних наук (дата включення 26.05.10), юридичних наук (дата включення 31.05.11), економічних наук (дата включення 21.11.13).

ББК 65.9(4УКР)29-2я43+67.9(4УКР)я43

ЗМІСТ

ЗВЕРНЕННЯ ДО ЧИТАЧІВ	5	Лебеденко С. Б. Проблема ядерної безпеки на Корейському півострові у зовнішній політиці США	67
ПОЛІТИЧНІ НАУКИ	7	ЮРИДИЧНІ НАУКИ	73
Гула Р. В. “Русский мир” — фантом чи реальність? Аспекти політологічного аналізу	7	Ануфрієв М. І. Адміністративно-правовий статус військово-цивільних адміністрацій в зоні проведення антитерористичної операції	73
Бондар Ю. В. Царське діло	15	Литвиненко В. І. Інтерактивність податкового обміну як механізм ефективності запобігання та протидії корупції в Україні	77
Ткач Д. І. Взаємодія церкви та політики (аналіз угорського досвіду)	23	Подоляка С. А. Особливості методологічного підходу в рамках дослідження прокуратури як суб’єкта адміністративного процесу	83
Гольцов А. Г. Міжнародні регіональні студії: геополітичні аспекти	29	Стасюк С. В. Інформаційний компонент ефективності взаємовідносин правової держави та платників податків	90
Колісниченко Р. М. Економічна складова глобалістичної свідомості у світлі аналізу класифікацій країн світу	36	Беляй О. І. Щодо актуальності розбудови методологічних засад дослідження розвитку інформаційного суспільства та інформаційного законодавства	96
Савойська С. В. Комунікативна політика Фінляндії в якості мовного досвіду для сучасної України	42	Іванов Д. В. Еволюція інституту суспільного телебачення і радіомовлення у Польщі, перспектива майбутніх трансформацій	100
Ткач Д. І., Цибух В. І. Туризм як важливий чинник соціально-культурного розвитку держави (на прикладі досвіду Угорщини та Греції)	48	Ляшенко О. В. Акцесорність поруки за римським правом	104
Ванчев І. В. Концептуальне конституювання прав людини: теоретико-методологічний аспект	53	ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	110
Климков І. І. Електронна демократія та формування ціннісно-сміслових орієнтирів сучасного світу	57	Літвінов О. П., Логвінов Ю. В. Динаміка розвитку транспортного менеджменту і логістики	110
Кметик С. В. Фактори, що сприяють інноваційному розвитку вищої освіти у сучасному світі: парадигмальні особливості	63		

ЦАРСЬКЕ ДІЛО

Наукові праці МАУП, 2016, вип. 50(3), с. 15–22

Розглянуто проблематику творення так званих царських книг — публічних творів давнього часу, що використовувалися в управлінській практиці правителів Стародавнього світу у процесі здійснення влади, реалізації трансформацій, в тім числі суспільно-політичних.

Писемність, засоби письма у давнину сприймали (не завжди, втім, переважно) як символи влади, її верховенства. Письму й навіть засобам письма надавали сакраментального значення, проектуючи цю святість і на владні інституції.

У різних народів, територіально віддалених країнах писемність однаково найчастіше трактували як дарунок богів чи винахід обоженних правителів, що могли отримати сокровенні знання так само від вищих сил. Так тлумачать, приміром, походження *клинопису* (його вигадали, за давніми переказами, можновладці Межиріччя), єгипетських та китайських *ієрогліфів* (їх винахід, за легендами, приписують, відповідно, фараону Нармеру та імператорові Фуці) тощо. Особливе ставлення до письма і всього, що з ним пов'язане, ілюструє і термінологія давнього часу. Приміром, “ієрогліф” означає “святищенні знаки”, “папірус”, за одним із тлумачень, — “те, що належить царю” [7, 34–35], так само “царські” та “імператорські” назви мали й різні матеріали та приладдя для писання. Причини обоження у давні часи писемної творчості, надання їй “керівного” значення дехто з дослідників пояснює також первісними уявленнями про, так би мовити, всепоходження на землі, а відтак і дотичними до цього “фрейдистськими” мотивами: коліно бога, паличка для писання, стела чи колона з текстами, патериця правителя (а пізніше і глашатая) латентно символізували чоловіче

начало, а отже, і право тих, кому вони належали, верховодити.

У тих чи інших контекстах *царські книги* або *царські написи* розглядали і аналізували різні науковці. Можливо, першою спробою подивитися на них як на окремий феномен, зокрема й видавничої історії Стародавнього Сходу, була праця Івана Франка “Вавилонські гімни й молитви”, що побачила світ 1911 року у серії “Літературно-наукова бібліотека” Українсько-руської Видавничої Спілки у Львові [16, 7–65]. Простежуючи вавилонські міфи і легенди, насамперед релігійного змісту, інші різномовні літературні твори, написані царями чи приписані їм, дослідник звертає увагу і на схожі риси їх “духовної фізіономії”, яку наразі потрактуємо як функціональний сенс таких публікацій.

Правителі намагалися підкреслити свою освіченість, належність до “книжників” і часто й насправду мали на те підстави. Збереглися свідчення Шульги — царя Ура, Шумера і Аккада, де він не без гордості згадує своє навчання в юні роки: “Коли я був маленьким, то вивчав у школі мистецтво писця за табличками Шумера та Аккада. Ніхто із знаних не міг писати так, як я. Там, куди приходять за писцевим мистецтвом, я оволодів відніманням, складанням, рахунком і обліком. Прекрасні богині Нанібгаль та Нісіба щедро наділили мене знанням і розумінням. Я уважний писець, який нічого не випускає” [2, 78]. Похвалюючись знаннями письма і цар Ассирії Ашшур-

банапал, що уславився багатьма проектами, в тім числі інформаційними. У своєму літописі він пише: “Я осягнув мудрість бога Набу, все мистецтво писців, засвоїв їх, усі знання всіх майстрів, скільки їх є”. Ашшурбанапал і справді майстерно володів клинописом, знав шумерську та аккадську мови, писав літературні твори, що, поза сумнівом, позначалось і на його справах та світоглядних пріоритетах [9, 557; 13, 111–112].

Правителі вважали за потрібне інформувати про свої діяння. Найдавніші подібні написи дійшли до нових часів від приблизно середини V ст. до н. е. Іван Франко пише про принаймні дві знахідки пошкоджених кам'яних стовпів з написами, що належать Ур-Гану, засновникові царської династії, де повідомляється про зведені ним будівлі, подібну форму “звітів” про зроблене використовували й інші правителі. Багато писемних пам'яток залишив після себе Гудеа, впливовий правитель міста-держави Лагаш, який прагнув згуртувати довколишні міста і централізувати державне управління. У написах — розповіді про власне походження, воєнні походи, широкі торговельні зносини із сусідніми землями, а також молитви, що вражають своєю літературною майстерністю. Освічений правитель, вочевидь, прихильно ставився до літераторів і митців: від часів правління Гудеа збереглися численні зображення самого царя, виконані з каменю, а також глиняні циліндри з письмовими творами шумерів [16, 12, 14–15].

За допомогою написів правителі позначали, застерігали зроблене ними. Подібні написи були віднайдені у багатьох давніх містах. У Вавилоні, приміром, такий “автограф” залишений на плитах мощеної дороги, що веде до храму, збудованого за царя Навуходоносора. Він гласить: “Я — Навуходоносор, Цар Вавилона, син Набопаласара, царя Вавилона. Я вимостив вавилонську дорогу процесій великого володаря Мардука плитами з каменю шеду...” [15, 75]. Прикметним у цьому сенсі є також і напис царя Ніневії Сінаххеріба, який був зроблений за його повелінням на камені: “Я повиросував навколо палацу найрізноманітніші трави, фруктові та інші дерева... Щоб вони зростали, я звелів прорубати залізними

кайлами канал від міста Кізирі до рівнини біля Ніневії і спрямував воду через гори і низини. Я примусив вічні води Хосра потекти в іригаційні канали...” [15, 77].

Окрім інформування, написи нерідко стверджували роль царя-будівничого саме як державного верховода. Показовим тут є напис на великому каналі Євфрату, що належить вавилонському царю-реформатору Хаммурапі, де йдеться про те, що саме діяння на благо народу дають йому право бути царем [16, 21].

Часто написи були розповідями про успішні походи та військові звершення царів. Так, здолавши військо міста Умми, що порушило міждержавні кордони, правитель Лагаша Еаннатум наказав увічнити свою перемогу на кам'яній плиті, що дістала назву “Стела шулік”. У “книзі” давні видавці мистецьки зобразили розповідь про переможний похід лагашських воїнів, а також інші події, які, на погляд творців, стосувалися перемоги та повернення забраних ворогом земель. Про переможні військові експедиції аккадського правителя Нарамсина, війська якого доходили до гір Вірменії та Курдистану, розповідають написи в давніх храмах, на статуях і навіть посуді. Так само возвеличенню звершень царя служили і кам'яні стели з рельєфними розповідями про перемоги. Одна з таких пам'яток, знайдена в Сузах, присвячена перемозі аккадців над гірським племенем луллубеїв [9, 212]. Про воєнні перипетії йдеться і у “публікації” правителя сирійського царства Самаль Кіламуви, який правив у 30-х та 20-х роках IX ст. до н. е. У написі він розповідає про перемоги свого війська, а також і тимчасову поразку від войовничих данунітів. Цар останніх — Азітавад, до слова, також поспішив повідомити про вже власні звияти, заявивши у своєму написові, що зберігся, про виконання “доручення” від бога Ваала розширити кордони держави “від сходу сонця і до його заходу” [9, 506–507].

Цікавою, з погляду дослідження, є й “висвітлення” так званої Битви при місті Кадеші — грандіозного зіткнення “тисяч колісниць” найсильніших тогочасних держав Близького Сходу — Єгипетського та Хетсько-

го царств, яка стала, за визначенням істориків, останньою великою битвою бронзового віку. Здобувши радше моральну, аніж військову перемогу¹, єгипетський фараон Рамзес II розпорядився увічнити і возвеличити успіх. Ілюстровані розповіді про битву поширили по всьому царстві, викарбували, зокрема, на стінах храмових комплексів у Карнаці, Луксорі, Абідосі та інших місцях. Відомі кілька варіантів таких “публікацій”, що різняться стилем викладу та обсягом. Найвідомішою з письмових пам’яток про битву є поема, складена придворним писцем Пентауром, найповніший текст якої зберігся у папірусному “виданні”. Свої письмові пам’ятки про історичну подію, у трактуванні вже, звісно, свого правителя, залишили також і хетські автори.

Різновидом “царських творів” — різних за тематикою і обсягом, можна назвати і давні *аннали* — літописи правителів за роками. До таких віднесемо наразі списки фараонів, що увічнені на стінах багатьох храмів, що повідомляють (інколи, втім, по-різному) імена давньоєгипетських правителів та роки їх правління, а також ширші оповіді про життя і діяльність фараонів, що творилися часто за участю і під контролем самих правителів. Серед таких найвідоміших творів — “Аннали Тутмоса III”, що розповідають про військові походи фараона часів Нового царства у Сирію, Нубію та Палестину і витримки з яких розміщено на стінах Карнакського храму Амона у Фівах. Оригінал літопису — текст у шкіряному сувої, значно більшого обсягу, зберігався, з огляду на джерела, у храмовій бібліотеці. Доволі-таки пізнавальними є й історичні хроніки так званого Палермського каменю, який дослідники датують періодом Давнього царства. Діоритово-письмова пам’ятка, від якої збереглися, втім, лише уламки, містить розповідь про найважливіші події, що відбувалися під час правління перших п’яти єгипетських династій, а також переможні реляції правителів. Відомі також і схожі написи на стінах храмів у Медінет Абу,

¹ Обидва супротивники зазнали важких втрат, але про перемир’я попросили хети. Єгиптяни повернулися додому, святкуючи успіх, а хети повернули раніш втрачені території.

що розповідають про військові успіхи фараона Рамзеса III, правління якого позначене піднесенням єгипетської державності, а також інші подібні тексти. До “кам’яних книг”-хронік віднесемо і так звану Стелу Піанхі, яку знайшли 1862 року під час розкопів одного з храмів у Джебель Баркала в Нубії. На плиті з рожевого граніту розміром 1,8 на 1,84 метра вміщено опис політичних та інших подій у Нижньому та Середньому Єгипті після руйнування Нового Царства, зокрема про зусилля фараона Піанхі знову об’єднати країну.

Безумовно “царськими” були і зведення перших законів, нормативно-правових актів, укази і повеління, що творилися і поширювалися від імені правителів і знову ж таки за їхньою участю. Найпоследовнішими у кодифікації правових норм були, стверджують дослідники, правителі Межиріччя. Нині встановлено наявність таких письмових правових комплексів за царів Урукаґіни, Ур-Намму, Ліліт-Іштара, Білалами, Ешнунни та ін. Одні з найвідоміших — клинописні закони месопотамського правителя Хаммурапі, які стали об’єктом багатьох спеціальних досліджень [6; 11]. У ранг закону була введена і абсолютна воля єгипетських фараонів, розпорядження яких регламентували усі сфери життя суспільства, що обґрунтовувало також і “божественність” їхнього правління. Поділ суспільства на варни, а отже, і суспільну організацію, де були “вищі” і “нижчі”, обґрунтовували давньоіндійські “Закони Ману” [11, 29–30].

До “царських” жанрів, зважаючи на місце і особливості використання писемності в державах Стародавнього Сходу, віднесемо наразі й епістолярії, які, попри переважно особистісний характер спілкування між правителями, були важливим засобом насамперед дипломатії та міждержавної комунікації [9, 398; 11, 34].

Оглядаючи “царські написи” давнього часу, варто вести мову і про їх, поза сумнівом, “спрямовуючу” функцію, про використання таких публікацій як засобів впливу, інформаційної технології [4].

Програмуючу роль виконували, безумовно, згадувані твори про військові походи, де

не лише інформувалося про події, а й цілком свідомо творився образ непереможного, грізного для ворогів правителя. Деталі деяких, подеколи неоднозначних, царських повідомлень повинні були справляти емоційне враження, вочевидь, як на “своїх”, так і на “чужих”. Для прикладу наведемо уривки з публікацій наразі асирійських правителів:

Тіглатпаласар I:

“Мов буря кинувся я на ворогів. Я напоював їхніми трупами гірські яри. Я повідтинав їм голови. Я зруйнував мури їхніх міст”.

Сіннахеріб:

“Неначе лев, я розлютився, убрався в панцир і поклав на свою голову бойовий шолом... Ворожих воїнів простромив дротиком і стрілами... Я перерізав їм горло, мов ягнятам...”

Ашшурнасіранпал:

“З усіх ватажків, які повстали, я здер шкіру. Їхньою шкірою я вкрив стовпи; одних прибив цвяхами до стінки, інших посадив на палю...”

І навіть найгуманніший, найосвіченіший серед асирійських царів, пише Паола Утєвська, шанувальник наук і мистецтв Ашшурбанапал, вважав за потрібне сповістити, що:

“Я повиривав язика тих воїнів, що їх нахабні вуста лихословили і які проти мене задумали лихе... Решту людей я живцем приніс у жертву...” [15, 78].

Складником управління зробив пропаганду і правитель Лагаша Урукагіна (Урунімгіна), який увійшов до історії як реформатор і успішний державний управлінець. Захопивши владу насильницьким шляхом, він не став стверджувати, що має царське походження, як було заведено, обмежившись твердженням про ніби схвалення богами його правління. Задумавши реформи, що були спрямовані на послаблення знаті з метою здобуття підтримки широких верств населення та посилення, вочевидь, особистої влади, Урукагіна розпочав з публічного викриття попередників, із звинувачень їх у зловживаннях та гнобленні підданих. В одному з написів, авторства, ймовірно, самого царя, йдеться про те, що саме він відновить “божественний закон”, тобто справедливість. Слова новий правитель зміцнював справами. Він знизив або ж скасував окремі податки для ремісників та сільських

громад, скоротивши, відповідно, і кількість чиновників, які займалися, напевно, “адмініструванням” зборів, зменшив плату за здійснення релігійних обрядів, вжив інших популярних серед народу заходів. Унаслідок цензової реформи значно (за деякими підрахунками — вдсятеро, до 36 тисяч осіб) зросла кількість повноправних громадян, права ж вільних та найбільш вразливих людей заборонили утискувати. Усі храмові землі, привласнені до того багатіями, повернули богам, тобто храмам. Реформи Урукагіна обґрунтовував поведіннями головного бога Лагаша Нінгірсу, виконавцем волі якого він ніби й був. У наступні роки правитель продовжив перетворення, зміцнивши, зокрема, правове майнове становище “нижчих” воїнів та вдосконаливши сімейне право, про що так само збереглися письмові свідчення [1, 54; 9, 203–208].

На попередників покладав відповідальність за негаразди у державі й перський цар Кір Великий, про що розповідає текст так званого Циліндра Кіра (інша назва — Маніфест Кіра): “Набонид (авілонський цар, якого подолав Дарій. — Ю. Б.) видалив стародавні статуї богів... Він ворожим чином скасував щоденні жертви богам і забувся про шанування Мардука, царя богів. Він завжди творив зло своєму місту... Через скарги людей Мардук розгнівися і почав оглядати усі країни, шукаючи справедливого правителя... Він назвав Кіра... щоб той став владикою всього світу... Мардук, великий владика, захисник свого народу, будучи задоволений добрими справами і праведним серцем Кіра, велів йому виступити проти свого міста Вавилону... Він йшов поруч з ним як друг, дозволив йому вступити у своє місто Вавилон без бою, не заподіявши Вавилону ніякого лиха...”² Всі жителі Вавилону і всієї країни... князі і намісники схилилися перед ним у поклоні та поцілували його ноги, радіючи, що царство у нього” [12, 20–21].

Вправним пропагандистом був також і персидський цар Дарій I — один із найвизнач-

² Історичні джерела свідчать, втім, про те, що столиця Вавилону була підкорена Кіром після відчайдушного спротиву вавилонян, у результаті чого було навіть зруйновано зовнішні стіни міста [12, 21].

ніших державних діячів Стародавнього Сходу. Найвідомішою писемною пам'яткою про його правління є так званий Бехістунський барельєф. У клинописному тексті, висіченому на скелі близько 520 року до н. е., детально описується звершення царя з наведення порядку в державі, відновлення єдності Перського царства після смути 522–521 років до н. е. У “книзі”, що складається зі вступу, основної частини та епілогу, розповідається про родовід царя, детально описуються битви під його началом, наводиться кількість убитих і взятих у полон противників Дарія. Правитель стверджує не лише свою силу, а й пропагує чесноти, наголошуючи на тому, що він повернув народу майно, пасовиська, будинки, які відбирали інші, напевно ж, ті, хто виступав проти царя. Над текстом вміщено ілюстрацію до оповіді — велике (висотою три і завширшки майже п'ять з половиною метрів) рельєфне зображення, на якому Дарій, зображений у повний зріст, отримує благословення верховного бога персів Ахурамазда, що вручає царю символи влади [12, 21–22].

Інколи право на царювання обґрунтовували і за допомогою, так би мовити, мовних формул. Так, приміром, зробив війовничий правитель Аккаду Саргон I. За легендою, він був підкидьком і виховувався у родині водоноса. Прийшовши внаслідок державного перевороту до влади, Саргон, не будучи царського роду, назвався “Справжнім царем”. Прибране ім'я, втім, не завадило йому правити державою впродовж 55 років і стати засновником нової царської династії [1, 56]. До нового часу дійшов глиняний валок, на якому вміщено розповідь Саргона про своє життя і царювання “над людьми чорноголовими родом”. Іван Франко, вказуючи на повноту і пізнавальність тексту, підкреслює, що твір, який називає автобіографічним, не є, втім, автобіографією у пізнішому розумінні цього слова, а, швидше, “легендою, зложеною царем для додавання собі поваги” [16, 12]. Надавали важливого значення пропаганді (і досягли тут успіхів) й інші правителі Стародавнього світу, серед яких Нарамсин — спадкоємець Саргона I, єгипетські фараони Аменхотеп IV та Тутмос III, ізраїльсько-іудейський цар

Іосій, давньокитайський імператор Ван Ман та ін. [6].

Багато давніх правителів насправду були глибокими мислителями та здібними літераторами. Чудовим письменником був, приміром, хетський цар Мурсілі II, який залишив після себе продумано структуровані аннали про часи свого батька Суппілуліуми та своє правління, а також літературні твори, найвідомішим з яких є, напевно, молитва, написана у формі листа до бога, де автор розповідає про втрату ним дару мови. Перу іншого хетського царя Хаттусілі III належить розповідь про його сходження від низів до царського трону, що є однією з найперших автобіографій у світовій літературі. “Виникає природне запитання, — пише, захоплюючись творами наразі хетів, дослідник Олексій Глухов. — Якщо так писали царі, то як же писали тоді поети?!” [10, 16–17].

Молитви та гімни також мали, безумовно, “технологічне” значення, адже через них, вірили, відбувалося спілкування з богами, які могли надати допомогу у різних питаннях, використовуючи при цьому і письмо та інші засоби комунікації. Про це свідчать, приміром, і рядки молитви вавилонського правителя Набукаднецаря II до бога Небо:

*“Дай силу побідити ворогів,
Краї ворожі здобувати!
На твоїй таблиці неземній,
Що встановля землі та неба межі,
Впиши днів моїх довжину,
Впиши потомності на пам'ять!
І перед Мардуком, царем землі й небес,
Перед вітцем, що породив тебе,
Зроби приємними мої діла,
Промов за мене слово:
“Набукаднецар справді цар всещедрий”, —
Отак промов про мене”* [16, 30].

Авторами відомих творів називають також інших правителів Стародавнього світу, зокрема єгипетських фараонів, царя Ізраїльсько-Іудейської держави Соломона, хоча не всі вони такими, можливо, і були.

До жанрів “царських книг” варто віднести, окрім згаданих, також різні Повчання, Про-

роцтва та Заповіти правителів, метою яких, як бачиться, було не лише форматування “громадської думки” сучасників, а й смислове “кодування” наступних поколінь [4, 6].

Історія створення і побутування “царських книг” не лише віддзеркалює бачення правителями давнини суспільно-політичних процесів, еволюції поглядів панівних верств на державні устрої та шляхи їх удосконалення, втім числі за допомогою письмових та інших творів, а й свідчить про поступальний рух видавництва, що полягав у вдосконаленні способів підготовки, оприлюдненні та розповсюдженні таких творів. Слід, напевно, зазначити наразі і про естетичну функцію “царських книг”, які творили з особливою ретельністю і котрі часто є справжніми витворами мистецтва.

Над “царськими книгами” працювало, безумовно, багато людей — від “писців царевих справних, улюблених ними” [14, 314] до художників і різальників по каменю. Кожен напис потребував значного часу і умінь. Такі написи на, приміром, тому-таки камені ретельно вирізали і шліфували, вони були своєрідним уособленням непорушності та істинності, втім числі символом влади.

Дослідники вказують, зокрема, і на появу інституції “літзаписувачів”, завданням яких було не лише переписування текстів, а й літературне їх опрацювання, а часто і створення. Таким був, вочевидь, і вельможний писець Чаніні, який залишив після себе рядки про написання “Анналів Тутмоса III”: “Я слідував за благим богом, царем правди. Я бачив перемоги царя, здобуті ним у всіх країнах, коли він полонив князів фінікійських і вів їх до Єгипту... і ніяка країна не могла встояти проти нього. Я увічнив перемоги, здобуті ним у всіх країнах, письмом відповідно досконалим”.

Потреба у поширенні “царських книг” сприяла розвитку технологій їх виготовлення та засобів розповсюдження. Ілюстрацією тут може бути і “видавнича” діяльність правителя Індії Ашока, яка увічнена у так званих Едиктах — надписах, викарбуваних на камінних колонах, що розставляли за наказом правителя по всіх провінціях та на кордонах держави.

Царські тексти “указів про праведність”, зроблені різними діалектами та алфавітами староіндійського письма (що вказує на тогочасне розуміння мовної політики), готували у столиці, звідкіля доправляли у регіони. Місцевій владі пропонували увічнити, висікти доставлені тексти на кам’яних плитах та скалах, щоб з ними могли ознайомитися піддані. З провінційних центрів тексти розвозили також по невеличким містам та фортецям, де також “тиражували”. Було заведено і періодичне усне зачитування едиктів під час свят та народних зібрань, про що, на думку дослідників, опосередковано свідчить і побудова текстів, які вочевидь були розраховані на реcitaцію [8, 130].

Кожен посланець царя доправляв до місця призначення “видавничий оригінал” публікації³. З цієї причини навіть очевидні помилки, допущені в ньому, могли тиражувати у різних місцях. Безумовне слідування оригіналу призводило до того, що на місцях копіювали для оприлюднення іноді і супровідні послання, причому не лише від царя намісникам, а й “проміжних інстанцій”. Відомо, втім, і про те, що інколи тексти надісланих документів редагували, скорочуючи їх. Про це свідчить і сам Ашока, який вказує на помилки у публікаціях, що трапляються з різних причин, втім числі й через неухважність писця [8, 130–132].

За схожим алгоритмом діяв і згадуваний перський цар Дараявауш (Дарій I). За його вказівкою текст Бехістунського барельєфу було перекладено різними мовами і поширено з пропагандистською метою в різні землі імперії. Один із примірників твору на папірусі арамейською мовою віднайдено на єгипетському острові Елефантіні, у руїнах Вавилону збереглась кам’яна брила з текстом аккадською, є обґрунтовані припущення, що перекладали текст також грецькою та іншими мовами [12, 21–22]. Своєрідним і промовистим посланням у майбутнє є слова напису, які наводить Паола Утєвська:

³ Існує також припущення, що інколи гонець міг і не мати записаного тексту, а доправляв його у, так би мовити, завченій формі, начитуючи згодом едикт місцевому писцю.

*“Говорить Дараявауш, цар:
“Ти, що у майбутньому
Побачиш цей напис,
Який я наказав викарбувати на скелі,
Або ці зображення, —
Не руйнуй їх!
Зберігай.
Поки можеш...” [15, 97].*

Традиція створення “царських книг”, започаткована у Стародавньому світі, мала продовження у пізніші часи, дійшовши і до найновіших [3; 5].

Отже, інформаційна, втім числі видавнича діяльність була важливим складником внутрішньодержавної комунікації, здійснення й забезпечення влади, внутрішньої та зовнішньої політики країн Стародавнього світу. Практика інформаційної політики відображає бачення правителями, управліннями перших держав суспільних відносин, місця й ролі владних інституцій у функціонуванні суспільств і була спрямована на забезпечення непорушності влади, права верхів на її здійснення, обґрунтування зумовленості суспільної нерівності.

Генезис видавничої справи у процесах суспільно-політичних трансформацій Стародавнього світу є складником розуміння загальної картини цивілізаційного розвитку, організації та функціонування первісних держав, системи, підходів і методів управління давнього часу. Окремий сюжет давньої видавничої справи Стародавнього Сходу — так звані царські написи або царські книги, які ілюструють феномен уваги можновладців давнини до письма, письмових творів, а отже, і видавничої справи. До активних засобів такої пропаганди належать, зокрема, “кам’яні книги” — плити, стели та інше, котрі не лише “монументували” важливі, з погляду можновладців, твори й документи, а й були своєрідним комунікаційним засобом, який давав змогу не лише інформувати, а й впливати на споживачів інформаційного контенту.

Письмо, завдяки сакральності, несло ознаку знань і уособлювало, в уявленнях давніх народів, не лише латентну, а й цілком виразну владу. Володіння письмом було цариною

жерців та мистецтвом писців, які служили владі, а часто і були частиною влади. Надання законам та іншим правовим документам, що унормовували життя суспільства, письмового характеру так само “освячувало” високу статусність і навіть соціальну суб’єктність письма. З формуванням держав, адміністративного апарату, ускладненням суспільних інституцій письмова комунікація ставала необхідною і, фактично, безальтернативною у процесах державного управління, коли влада, насамперед правителі, об’єктивно мали бути грамотними або ж створювати видимість володіння знаннями, зосередженими у письмових творах. Чимало правителів Стародавнього світу чудово розуміли значення і можливості слова, використовуючи письмові твори, інформаційно-видавничі технології для здійснення політики, управління суспільними процесами та трансформації суспільств.

Література

1. Авдиев В. И. История Древнего Востока / В. И. Авдиев. — М. : Высш. шк., 1970. — 609 с.
2. Архипов И. С. Писцы Месопотамии в protoписьменный и раннединастический периоды / И. С. Архипов // Вестн. РГГУ. — 2013. — № 17 (118). — С. 76–101. — (Серия “Исторические науки”).
3. Бондар Ю. Издавничка журналістика: служба чи актор політики / Ю. Бондар // Київський журналіст. Альманах Київської спілки журналістів [укл. Ю. В. Бондар, В. Г. Проненко]. — К. : ВПК “Експрес-Поліграф”, 2012. — С. 179–192.
4. Бондар Ю. Інформаційні війни на Стародавньому Сході / Ю. Бондар // Вісн. книжкової палати. — 2012. — № 10. — С. 38–45.
5. Бондар Ю. Книги пишуть президенти, або “Диктаторська проза” чи одкровення посвячених? / Ю. Бондар // Вісн. книжкової палати. — 2012. — № 3. — С. 44–48.
6. Бондар Ю. Перша інформаційна... (Інформація та інформаційна політика на Стародавньому Сході): навч. посіб. / Ю. Бондар. — К. : ВПК “Експрес-Поліграф”, 2013. — 80 с.
7. Борухович В. Г. В мире античных свитков / В. Г. Борухович / под ред. Э. Д. Фролова. — Саратов : Из-во Саратовского ун-та, 1976. — 222 с.

8. Вигасин А. А. Письменность и писцы в Древней Индии / А. А. Вигасин // Вестн. РГГУ. — 2013. — № 17 (118). — С. 126–141. — (Серия "Исторические науки").
9. Всемирная история: в 10 т. / [под ред. Ю. П. Францева (отв. ред.), И. М. Дьяконова, Г. Ф. Ильина, С. В. Кисилева, В. В. Струве]. — М.: АН СССР, Госполитиздат, 1955. — Т. 1. — 734 с.
10. Глухов А. И. Из глубины веков. Очерки о древних библиотеках мира / А. И. Глухов. — Москва: Книга, 1971. — 112 с.
11. Державне управління в країнах Стародавнього Сходу: навч. посіб. / [В. В. Омельчук (кер. авт. кол., вступ); авт. передм. Ю. С. Шемшученко]. — К.: МП "Леся", 2015. — 624 с. — (Серія "Світові традиції державного управління": вип. II).
12. Историография истории Древнего Востока: Иран, Средняя Азия, Индия, Китай [под ред. проф. В. И. Кузищина]. — СПб.: Алетея, 2002. — 303 с.
13. История Древнего Востока / под ред. В. И. Кузищина. — [3-е изд., перераб. и доп.] — М.: Высш. шк., 2003. — 462 с.
14. Перепелкин Ю. Я. История Древнего Египта / Ю. Я. Перепелкин; общ. ред., вступ. ст. и коммент. А. Л. Вассоевича. — СПб.: Летний сад; Журнал "Нева", 2000. — 560 с.
15. Утевська П. В. Невмирущі знаки / Паола Утевська. — К.: Веселка, 1969. — 171 с.
16. Франко Іван. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. — К.: Наук. думка, 1977. — Т. 8. — 642 с.

Розглядається проблематика та специфіка творення так званих царських книг — публічних творів давнього часу, що використовувалися в управлінській практиці правителів Стародавнього світу у процесі здійснення влади, реалізації трансформацій, в тім числі суспільно-політичних.

In this article author investigates problems and specifics of creating so-called royal books. It's public works of ancient times, which used in the management practices of ancient rulers, including the implementation of socio-political transformations.

Рассматривается проблематика и специфика создания так называемых царских книг — публичных произведений древнего времени, которые использовались в управленческой практике правителей Древнего мира в процессе осуществления власти, реализации трансформаций, в том числе общественно-политических.

Надійшла 26 липня 2016 р.